

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 Issue: 39

Ağustos 2015 August 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİN EDEBİ ESERE YANSIMASI:
"SAFAHAT" ÖRNEĞİ
REFLECTION OF SOCIAL REALITY TO LITERAL WORK IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF
LITERATURE: SAMPLE OF "SAFAHAT"

Özlem BAY GÜLVEREN*

Öz

Sanat eserinin yaratılış sürecinde toplumun payının göz ardı edilemeyeceği bilinen bir gerçekliktir. Edebiyatın bir alt bilim dalı olan edebiyat sosyolojisi de bu gerçeklikten yola çıkarak, edebiyat ve toplumun kesişim noktasını temel alan bir çalışma alanı ortaya koymaktadır. Edebiyat sosyolojisine göre, sanat eseri ve toplum arasında karşılıklı bir ilişki ve etkilenme söz konusudur. Toplumsal olaylardan etkilenecek şekilde yaratılan ya da yaratılış sürecinde toplumsal olayların izleri bulunan sanat eserleri kadar, toplumu etkileyen ya da toplumsal olayları tetikleyen sanat eserleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum "karşılıklı" bir ilişkidir. Buradan hareketle, edebiyat sosyolojisi çalışmalarının bir amacı da, yazar ve şairlerin yaşadıkları çevreden ve bu çevrede gerçekleşen olaylardan etkilendiğini ve bunların bir birikim olarak yaratılan eserlere az veya çok yansıdığını ortaya koymak olarak düşünülebilir. Bu çalışmada da benzer bir gaye güdülmüş ve Mehmet Akif Ersoy'un "Safahat I" kitabında yer alan şiirleri, edebiyat sosyolojisi çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte, Mehmet Akif Ersoy'un, yaşadığı dönemin toplumsal yapısındaki hangi durum ve gerçekliklere dikkat kesildiği ve izlenimlerini şiirlerine ne ölçüde ve nasıl yansıttığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun için, toplumsal konuları en çok dile getirdiği şiirlerinin toplandığı Safahat I kitabı seçilmiştir. Bu kitaptaki şiirlerde toplumsal gerçekliklere dair izlekler bulabilmek ve bunları şairin yaşadığı dönemin toplumsal yapısı ile ilişkilendirebilmek için, çalışmanın inceleme bölümünde şiirler, temalarına uygun şekilde ana başlıklar ve alt başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu ana başlıklar; ""Toplumsal Yapı", "Aile Hayatı" ve "Alt yapı- Aydınlatma ve İmar Sorunları" şeklinde belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Toplumsal Yapı, Mehmet Akif Ersoy, Safahat.

Abstract

Art is a known reality in which the share of society can't be ignored in the process of composing work. Sociology of literature which is a sub-science of literature also reveals a field of study based on the junction point of literature and society from this reality of view. According to sociology of literature, it is discussed that there is a mutual relation and response between artwork and society. There are also the artworks influencing the society or stimulating the social events as much as the artworks which are created getting affected by the social incidents or in which there exist the marks of social events in the process of creation. Accordingly, this relation is a "mutual" relation. From this point of view, one objective of sociology of literature studies can be thought that the writers and poets are influenced by the environment where they live and by the events happen in this environment and that revealing they reflect to the works created as a collection conservatively. A similar goal has also been pursued in this study, and Mehmet Akif Ersoy's poems included in his book named "Safahat I" have been tried to get examined pursuant to sociology of literature. In this process, it has been tried to get explained to which positions and realities Mehmet Akif Ersoy paid attention in the social structure of the period he lived, and how much and how he reflected his impressions into his poems. Therefore, the book Safahat I consisting of his poems in which he mentions the social events the most has been chosen. In order to be able to find out the themes about the social realities in the poems in this book and to correlate them with the social structure of the period when the poet lived, the poems have been tried to get evaluated according to their themes under the main titles and sub-titles in the examining part of the study. These main titles have been determined as "Social Structure", "Family Life", and "Infra-Structure - Lighting and Zoning Problems".

Keywords: Sociology of Literature, Social Structure, Mehmet Akif Ersoy, Safahat.

Giriş:

Edebiyat disiplinler arası bir uğraş ve araştırma alanıdır. Çünkü yaratıcısı da konusu da insandır. Bu nedenle hangi döneme ait olursa olsun, hangi düşünce ve sanat görüşleri doğrultusunda yaratılmış ve hangi anlatım teknikleriyle kurgulanmış olursa olsun, edebi eser, içinde yaratıldığı sosyal ortamdan izler taşıyacak ve bu nedenle de farklı disiplinlerin yöntemleriyle oluşturulacak yeni okumalara imkan tanıyacaktır.

Edebiyat toplumdan ayrı düşünülemez. Edebiyatta amacının toplum olup olmadığı tartışılabilir (sanat sanat içindir/sanat toplum içindir tartışmaları) ancak edebi eserin yaratılış sürecinde toplumun payı göz ardı edilemez. Nitekim edebiyat eserinin yaratıcısı da içinde yaşadığı toplumun bir bireyidir. Yaşadığı çevre ve içinde bulunduğu sosyal şartlar elbette ki yazarı etkileyecek, yarattığı esere de farklı oranlarda yansıtacaktır. Ertuğrul Aydın edebiyat ve sosyoloji ilişkisine dair bir makalesinde "Eserin yazardan gelen bilinç dayanağı kadar, onu varsayırdan dinamikleri etkisi atına alır. En son söz; Kutadgu Bilig'den başlayarak XXI. Yüzyılda yazılan herhangi bir edebi metnin arka planında sosyoloji ve ona bağlı değerleri bulabilirsiniz" (Aydın, 2009:

* Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı.

368) derken, bağımsız bir bilim dalı olan “sosyoloji” den ve onun edebiyatla olan kesişme noktasından bahsetmektedir. İşte bu kesişme noktası, 20. yüzyılın başında edebiyat sosyolojisinin doğuşuna neden olan gerçekliğin ta kendisidir.

Edebiyat biliminin alt bilim dallarından biri olan edebiyat sosyolojisi de yukarıda bahsedilen gerçeklikten yola çıkarak, sanat eserleriyle toplumsal gerçekliklerin birbirini nasıl ve ne derece etkilediğini konu edinmektedir. Edebiyat sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların amacı, “toplum ve edebiyat arasındaki karşılıklı etkileşimini incelemek” olarak özetlenebilir. Bu etkileşime ünlü sosyolog Durkheim’ın tespiti örnek verilebilir. Durkheim 18. yüzyılın sonunda 1789’daki Fransız İhtilâli ve devamında sosyal yapıdaki değişim ve dönüşümün, Fransız edebiyatını da etkilediğini düşünmektedir. Özellikle de sanayileşme sürecinin sonunda, Fransız edebiyatında, bireye ve onun hayatına olan ilgi artmıştır (Alver; 2012). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere toplumsal olaylar yazar ve şairlerin yaratımlarını etkilemekte, onları özellikle tema ve karakter seçimlerinde büyük rol oynamaktadırlar.

Bunun yanı sıra, sanatın, dolayısıyla da edebiyatın toplum için yapılması gerektiğini, amacın toplumun sosyo-ekonomik şartlarını ve bunlardaki adaletsizliğin doğurduğu sorunları anlatmak olduğunu belirten Marksist kuram savunucuları, edebiyat eserini “araç” olarak görmektedirler. Oysa toplumsal olanı barındırmak veya yansıtmak için edebiyatın uzaklaşıp, salt propagandacılığa soyunmadan da topluma ait gözlemler, yaratılan eserde dile getirilebilmektedir. Edebi eseri “araç” yapmadan, onu yine başlıca “amaç” tutarak, toplumun sosyo-ekonomik koşullar ne kadar ve ne şekilde etkilendiğini gözlemleyip, buna dair yorumlarını dile getiren sanatkarlardan birisi de Mehmet Akif Ersoy’dur. Sezai Karakoç’a göre: “*Türk edebiyatında, Akif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur*” (Karakoç, 2015: 37). Ona göre, bu hayat ve onun en acı çizgileri, Akif’in şiirlerinde objektif ve dıştan tespit edici gözlemlerle yakalanmış ve bunlara metafizik bir anlam yüklenmemiştir.

Mehmet Akif Ersoy ve Safahat

Akif, kurtuluş savaşı yıllarında şehir şehir gezerek halkı içinde buldukları olağanüstü durumla ilgili bilgilendirmiş, toplumun milli duygularına seslenerek birlik ve beraberlik temalı konuşmalar yapmıştır.¹ Bu yönüyle, toplumu etkileyen, ona yön veren bir şair konumundadır. Ancak, bu çalışmada onu edebiyat sosyolojisinin imkânlarıyla incelememizin asıl sebebi, “etkileyen” değil, “etkilenen” konumunda olmasıdır. Çünkü Mehmet Akif’in eserlerinde toplumsal yapıya ait birçok tema göze çarpmaktadır. Dolayısıyla edebiyat sosyolojisinin de öne sürdüğü “karşılıklı etki” gerçekliğine paralel olarak, Akif toplumu etkilediği kadar toplumdan da etkilenmiştir denebilir.

Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerinin tamamı bir araya toplanıp, yedi kitap olmak üzere düzenlenmiş ve hepsine birden “Safahat” adı verilmiştir. Bu çalışmada incelenecek şiirler² ise, bu yedi kitaptan ilki olan *Safahat I* kitabında yer almaktadır.

İncelenecek olan şiirlerin bu kitapla sınırlandırılmasının nedeni ise, şiirlere “edebiyat- toplum” ilişkisi üzerinden bakılacak olmasıdır. Bir başka ifadeyle, incelenecek olan şiirlerde, dönemin “toplumsal hayat”ına dair izler tespit edilecek ve açıklanmaya çalışılacaktır. İşte bu nedenlerle içinde, 1908-1910 yılları arasında yazılmış, sosyal ve tarihi manzum hikayeleri, manzum tasvirleri ve istibdadı kötileyen şiirleri barındıran “*Safahat I*” kitabı seçilmiştir.

Akif’in şiirlerini bir araya getirip düzenleyen ve yayına hazırlayan Ömer Rıza Doğrul, *Safahat I* kitabında yer alan şiirlerle ilgili şu açıklamaları yapar:

Meşrutiyet’in ilanıyla beraber intişara başlayan birinci Safahat’ında, bu gayenin ilk doğuşunu müjdeleyen infialler ve isyanlarla karşılaşılıyor. Fakat bu infialler ve isyanlar, şahsi mahrumiyetler veya şahsi ıstırablardan doğuş değildir. Cemiyetin derdini ve ıstırablarını hissetmenin ilham ettiği infialler ve isyanlardır. Ortada öyle bir cemiyet var ki, öksüz ve bîkes hastasını sokağa atıyor; Akif “*Hasta*” sıyla bu hale, fakat sessiz sessiz, isyan ediyor. Bir cemiyet var ki masum bir yavrusunu okutmadan ve yetiştirmeye özenmeden sırtına küfe yüklüyor ve bütün hayatınca elâlemin refahını taşımaya mecbur ediyor; Akif “*Küfe*” siyle bu faciaya isyan ediyor. Bir cemiyet var ki yaşlanmış ve çalışmak kudretini kaybetmiş ihtiyarlarına yardım etmiyor ve onları sefalet ve yoksulluk içinde bırakıyor; “*Seyfi Baba*” bu hamiyetsizliğe isyandır.

Elhâsıl bir cemiyet var ki “kahve” ve “meyhane” adını verdiği içtimai sefalet ve atalet kaynaklarında zehirlenip duruyor ve bu cemiyet bu sefalet ve atalet kaynaklarına lâkayd kalıyor; Akif’in “*Mahalle Kahvesi*” ve “*Meyhane*” si bu sefalet ve atalet ocaklarına isyandır.

¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: MOR, Gökmen- Hacı veli Bişkin, (2013), “İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif Ersoy’un Milli Mücadeledeki Üstlendiği Rol Üzerine Bir Araştırma”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, 1, 13: 1-15.

² İncelenecek olan şiirler, kitapta yer alma sıralarına göre şunlardır: *Küfe* (25), *Hasır* (32), *Meyhane* (38), *Seyfi Baba* (68), *İstibdad* (85), *Koca Karı ile Ömer* (94), *Dirvas* (113), *Mahalle Kahvesi* (119), *Köse İmam* (126).

Akif'in devresine ait isyanları bu kadarla kalmamaktadır. Bilâkis bu isyan silsilesi, sonu gelmeyecekmiş gibi uzayıp gidiyor. Mesela "*Selma*"sı ölüme isyandır, "*Acem Şahu*" istibdâda isyandır, "*Durmuyalım*" ile "*Azim*", tembelliğe isyandır (Ersoy, 1986: XXXIV-XXXV).

Yaşadığı dönem itibariyle, çöküş sürecine girmiş bir devletin sancılarını, savaşların getirdiği buhranlı atmosferin ve toplumsal kaosun halk üzerindeki etkisini, yokluk içindeki halkı yakından gözleme fırsatı bulan Akif, en çok bu ilk kitapta "cemiyet" hayatına eğilmiş ve halkın içinde bulunduğu durumu ayrıntılı bir şekilde, çeşitli açılardan tasvir etmeye çalışmıştır.

Orhan Okay Safahat'ın bu ilk kitabı için "yarım bırakılmış bir içtimai roman" benzetmesi yapmaktadır. Ona göre Akif'in amacı ise: "*Cemiyetin içinde bulunduğu faciayı dile getirmektir. Reçeteyi sunması için teşhis gerekiyordu. Bunun için de hasta teşrih masasına yatırılacaktı. İşte ilk Safahat cemiyetin bu teşrih masasındaki tasviridir. Bunda da çağdaşlarından daha başarılı olmuştur. Çünkü şairlik kabiliyeti ve Türkçeye hakimiyeti yanında, cemiyete bağlılığı ve samimiyeti vardı*" (Okay, 2015: 37). Görüldüğü gibi, Okay'a göre, Mehmet Akif Ersoy, hasta olan toplumun gösterdiği belirtilerden yola çıkarak bir teşhis koymuş, sonra da şiirlerinde bu teşhis doğrultusunda reçetesini yani toplumun tedavisi için çözüm önerileri sunmuştur.

İnceleme

Mehmet Akif'in Şiir Dünyası adlı eserinde, Fazıl Gökçek şairin bu çalışmaya konu olan şiirlerini "sosyal şiirler" başlığı altında ele almakta ve genel bir değerlendirme yaparak şunları ifade etmektedir: "*Şiirlerde toplumun sahip çıkmadığı kişilerin problemleri gözler önüne serilmiştir, fakat bunlar temsil karakteri olan kişilerdir ve şair fertten yola çıkarak belli bir toplum kesimini söz konusu etmek istemiştir*" (Gökçek, 2014: 139).

Sazai Karakoç'un tespitleri de benzerdir. O, hayatın ve toplumun Akif'in şiirlerine biyolojik ve sosyolojik bir gerçek olarak, dönemdeki tarihi ve aktüel şartlarıyla girdiğini ifade etmiştir (Karakoç, 2015: 39).

Karakoç, Akif'in şiirini "islam ve realite" olarak özetler. Bu çalışmada ise, bu iki temel unsurdan biri olan "realite" ekseninde, Akif'in şiirlerindeki toplumsal konular, üç ana başlık altında incelenmeye çalışılacaktır. Bunlar sırasıyla: "*Toplumsal Yapı*", "*Aile Hayatı*" ve "*Alt yapı- Aydınlatma ve İmar Sorunları*" dır. Bu başlıklardan ilk ikisi toplumun iç dinamikleridir. Üçüncü başlık ise, toplumun dış yüzünü göstermesi, ifade etmesi, başka bir deyişle tasvir etmesi bakımından önemlidir.

1. Toplumsal Yapı

İçinde sosyal ilişkilerin, sosyal olayların meydana geldiği, insan gruplarının ve kurumların yer aldığı, nüfus ile yerleşim tarzının şekillendirdiği, toplumun şekil ve çevresiyle ilgili dış görünüme sahip olan bir sosyal varlıktır. Kültürel ve fiziki olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.

Kültürel (manevi yapı): toplumun sosyal ilişkiler ağı dediğimiz, sosyal statüler, roller ve değer yargılarından oluşan yapıdır. Fiziki (maddi) yapı ise, toplumun şekil ve çevresi olarak belirtilen dış görünüşünü oluşturan nüfusun yerleşim tarzı (köy-şehir) fiziksel yapısını oluşturur.

1.1. Batıl İnançlar

Batıl, kelime anlamı bakımından "boş, anlamsız, temelsiz" (TDK Sözlük) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla batıl inanç da "temelsiz ve anlamsız inanç" olarak ifade edilebilir. Bu inanç ve tutumların, mantıksal bir dayanağı olmadığı, kişinin eğitim düzeyi, yetiştiği çevre, karakteristik özellikleri gibi birçok değişkene bağlı olduğu göz önüne alındığında, "*Bâtıl inanç ve davranışlar, akl-ı selimle ve kitabî din anlayışıyla uyuşmayan, bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar sağlayan ve nesilden nesle devam eden inanç ve uygulamalardır*" (Köse- Ayten, 2009: 51) şeklinde de tanımlanabilir.

Batıl İnançların sosyolojik, ekonomik, kültürel ve psikolojik birçok sebebi olabilir. Psikolojik sebeplerden biri de kişinin "çaresizlik" duygusuna kapılmasıdır: "*Bir felakete karşılaşan kişi, gerçek çözümlerin zor olduğunu düşünmesi halinde suni çözümler üretir ve bu çözümlerin kendisine fayda vereceğine inanır. Bu anlamda, türbelerde çaresizlikten kaynaklanan bâtıl inanç ve davranışların pek çok örneği görülmektedir*" (Köse- Ayten, 2009: 56). Buna benzer bir durum Akif'in "Hasır" şiirine de konu olmuştur:

- Oğul, çabuk... Bana tiryak... Okunmuş olmalı ha!
- Bizim çocuk, adı batsın, yılançık olmuş...
- Ya?
- Sübek kadar yüzü hüttağı kesildi!
- Vah vah vah!
- Hanım geçer nefes ettir...
- Geçer mi? İnşallah. (32)

Görüldüğü üzere, şiirin alıntılanan bölümünde hastalık karşısında çaresiz kalmak ve tıbbi çözüm aramak yerine çözümlü hurafelere başvurmak konu edilmiştir. Yılançık adıyla bilinen bir deri hastalığına "okunmuş nesnelere", "nefes ettirmek" gibi çareler aranmaktadır.

Ekonomik düzeyin düşük olduğu yerlerde, eğitim seviyesi de doğru orantılı olarak düşmektedir. Akif'in şiirlerine konu ettiği mekanlar da bu duruma örnek teşkil edebilecek yerlerdir. Eğitim düzeyinin düşük olması cehaleti de beraberinde getirdiğinden, dedikoduların, hurafe ve batıl inançların da bu yerlerde yaşayan insanlar arasında daha yaygın olduğu gözden kaçmamaktadır. Bunun örneği "İstibdâd" şiirinde görülmektedir:

- Bak anne, aydede bak bak!
- Aman da maşallah
- Değirmi tabla kadar var...
- Susundu Ayşe, günah.
- İlâhi teyze tuhafısın, neden günah olacak?
- Günah dedim ya, bırak şimdi... (87)

Bu şiirde de söz konusu olan batıl inanç "Ay"ın kutsal sayılmasına dayanmaktadır. Bu öylesine büyük bir kutsi varlıktır ki, hakkında benzetme yapmak bile "günah"tır. Gökyüzüne ait unsurlar, onlarla ilgili bilinmeyen, henüz keşfedilmemiş birçok sır barındırmalarından dolayı insanoglunda tarihin her döneminde hayranlıkla karışık bir tedirginlik yaratmıştır: Ali Köse ve Ali Ayten yaptıkları araştırmada, bu batıl inançları "Eşyanın Ve Olayların Mahiyetini Bilmemek" başlığı altında değerlendirmiş ve şunları söylemişlerdir: "*Malinowski ve Lévi-Bruhl gibi antropologlara göre, ilkel insanlar olayları kontrol edemedikleri ve gerçek sebepleri bilemedikleri zaman, doğadaki cansız nesnelere gizem ve güç atfederek büyü, sihir vb. bâtil inançlara başvurmuşlardır.*" (Köse- Ayten, 2009: 54). Mehmet Akif'in burada konu edindiği ve eleştirdiği batıl inançları da bu kapsamda değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

1.1. Mahalle Baskısı

Ekonomik gelirleri düşük olan insanların sosyal hayatları da dar bir çevreye sıkışıp kalmıştır. Hayatları, yaşadıkları kenar mahallelerin dar ve karanlık sokakları gibidir. Örneğin "Meyhane" şiirinde bir genç kızın kaderi, babasının namıyla çizilecektir:

- Kızın yetişti, alan yok, nasıl olur ki? Soran
- 'Şu sarhoşun kızı İffet değil mi? Vazgeç aman!
- Diyen kadınlara; 'pek doğru, pek' deyip gidiyor.
- Bu söz zavallıyı bilsen ne türlü incitiyor! (41)

Yukarıdaki dizeler, apaçık bir mahalle baskısına örnektir. Kadınlar kapı ağızlarında oturup dedikodu yaptıkları bu daracık mahalle sokaklarında, konu genellikle falancanın kızı ya da oğludur.

Tıpkı "Küfe" şiirindeki fakirlik olgusunun babadan oğla geçmesi gibi, "Meyhane" şiiri de, kötü şöhretin babadan kıza geçtiğinin göstergesidir adeta.

1.2. Kültürel Hayat

Akif'in *Safahat I.* deki şiirlerinde kültürel değişimin hızına da şahit olunmaktadır. Bir tarafta doğuya ait gelenek görenek, dünya görüşü devam ederken, öte yandan da batılı -alafranga- yaşam tarzı yavaş yavaş toplumsal hayata aksetmeye başlamıştır. Akif'in şiirlerine konu olan sokakların sakinlerinin arasındaki bu ikili kültür, onların zihniyetleriyle olduğu kadar, davranışlarıyla da gözler önüne serilmektedir. Mesela, eski kuşak yeni nesli "zamane gençliği" olarak eleştirip, ayıplarken, yeni nesil batılı yaşam ve düşünce tarzının getirdiği bir rahatlığa ve zaman zaman vurdumduymazlığa sahip görünmektedir: Örneğin "Mahalle Kahvesi" şiirinde nesil çatışması şu şekilde yansıtılır:

- Haydi sen de Bunak!
- Bunak, munak deme billahi çarparım elimi...
- Aşıfteler sizi... Âhır zaman tevekkeli mi? (89)

Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, bu kültürel değişim -ya da henüz tam bir değişim söz konusu olmadığı için, daha doğru bir ifadeyle ikili kültür- sosyal hayatı renklendiren eğlence anlayışlarıyla da karşımıza çıkmaktadır. "İstibdâd" şiirinde bu durumu musiki üzerinden örneklendirilmektedir:

- Evin birinde nevâ-sâz bir güzel üdi
- Birinde cezbe-fezâ bir sadâ-yi dâvûdi
- Tilâvet etmede etmede Kur'an; gelip geçenlerse
- Ayakta irkiliyor incizab edip o sese. (88)

Hemen hemen aynı ekonomik şartlara sahip insanların bir arada yaşadığı sokaklarda, kimi evden sanat Musikisi, kimi evden ise Kur'an sesi duyulmaktadır. Sokağa taşan bu iki farklı ses, sosyal hayatların farklılığına işaret etmektedir. Ekonomik düzeyler birbirine yakın olsa da, sosyal yaşam tarzı farklılık göstermektedir.

Modernitenin yavaş yavaş kabul görüp benimsenmekte olduğu bu yıllarda, doğuya ait değerlere, özellikle de dini gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlı olan bir toplumun varlığını sürdürdüğü de unutulmamalıdır.

Akif'e göre, doğunun hep göz ardı edilmiş bir yarısı vardır ki o da "Kahve-Meyhane kültürü"dür. Şairin "batakhane" olarak düşündüğü ve yurdun "yüz karası" (118) diye tanımladığı kahvehane ve meyhaneler, halkı tembelleğe, miskinliğe, dilencilığe ve kötülüğe sevk eden mekânlardır. "Mahalle kahvesi Şark'ın harîm-i katilidir" (118) der Akif. Millet'in idrakini söndüren yer burasıdır. Aileleri dağıtan, toplumun ahlakını yozlaştıran, insanın "nur-u nazar"ını simsiyaha boyayan mekândır mahalle kahvehaneleri.

2. Toplumsal Sınıf

Aralarında ortak bir kültür ve yaşama düzeyi olan ve toplumun yapısında aynı ekonomik koşullar ve ilişkilerle birbirine bağlı olan tabaka olarak da tanımlanabilecek olan toplumsal sınıf kavramı, Türk Dil Kurumu'nun Halkbilimleri sözlüğünde "Bir topluluk içinde, birbirlerinden ekonomik ve toplumsal yönlerden ayrılan ve aralarında karşıtlıklar bulunan bölüklerden her biri" şeklinde ifade edilmiştir. Bu son tanım, "karşıtlıklar" sözcüğü ile sınıflar arası mücadeleyi de vurgular ki işte bu mücadele Akif'in birçok şiirinde karşımıza çeşitli şekillerde çıkmaktadır.

2.1. Siyasi Otorite ve Halk

Akif, "İstibdad" şiirinde, baskı rejiminin toplum hafızasında bıraktığı yaraları anlatır. Suçunun ne olduğu açıklanmayan bir adam, karısının ve tüm mahallenin gözleri önünde yerlerde sürüklenerek alıkonulur:

Ne manzaraydı, İlâhî o gördüğüm sahne!
Beş on herif yapışıp bir fakirin ellerine,
Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor:
- Bırakın!

Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bî- günâh adamın? (88)

Halkın siyasi otoriteye karşı tutumunda herhangi bir saygısızlık ya da asilik yoktur. Kocasını sürüklenen kadın, devletin görevlisine "paşam", "efendim" diye seslenmekte, yalvarmaktadır. Ancak devleti temsil eden görevlinin halka karşı olan bakış açısı ve tutumu, oldukça sert ve aşağılayıcıdır:

- Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı sürükleyip duruyorlar...

- Defol kadın, adamı vurunca öldürürüm ha! Benim şakam yoktur.

- Çekil hanım, paşa laf dinlemez! Vurur mu vurur.

Bilir misin onu! Şevket-meâb Efendimizin birinci bendesidir...

- Hay yetişmesin pampin!

- "Sürün!" demiş, ona Şevketli'nin iradesi var. (89-90)

Akif'in zaman zaman oldukça ayrıntılı tasvir ettiği mahalle ve sokakların sakinleri, her ne kadar dışarıya dönük bir izlenim uyandırsalar da, aslında içine kapanık bir hayat sürmektedirler. Üstelik siyasi otoriteden çekinen, davranışlarını kısıtlayan bir halktan bahsedilmektedir çoğu zaman. Örneğin, pencerelerinden bakarken, sokak ortasında yaşanan bir haksızlığa tanık olan mahalle sakinlerinin, olaya müdahale etmediği gibi, tanık olmaktan da çekinip, evlerine kapandıklarına şahit olunmaktadır. "İstibdâd" şiirinin devamında bu durum anlatılmaktadır:

Mahallemizde de çit yok, ne oldu komşulara?

Susup da kurtulacak sanki hepsi aklı sıra.

Ayol, yarın da sizin hânümânınız sönecek...

Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek? (90)

Buradan da anlaşılacağı gibi, rejimden dolayı duyulan korku ve çaresizlik halkı sindirmiştir. İnsanlar her an, herhangi bir nedenden dolayı alıkoyma korkusuyla içine kapanmış, haksızlıklara ses çıkaramaz olmuştur. Halk artık yardımlaşmayı kesmiştir. Aynı mahallede yaşayan, aynı sokakları paylaşan insanların birbirlerine destek olmaları gerekirken, "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" deyiimiyle hareket etmeye başlamaları, Akif'in de altını çizmek istediği, II. Abdülhamit döneminin sosyal hayata olan olumsuz yansımalarından sadece bir tanesidir.

Siyasi iktidarın eleştirisinin yapıldığı bir başka şiirde "Koca Kadın ile Ömer"dir. Savaşlarla boğuşan ülkenin erkekleri ve gençleri cepheye gidince ve bazıları geri dönmeyince, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar aç ve sefil kalmıştır. Bu durum "Koca Karı ile Ömer" adlı şiirde "devlet- halk" ilişkileri bağlamında işlenmiştir. Devlet sefalet içindeki halkından bî- haberdir. Yönetimi üstlenenler, başa geldikten sonra dönüp halkın ne durumda olduklarına bakmamaktadırlar. Dolayısıyla yönetici sınıf ile halk arasında bir kopukluk meydana gelmekte, toplumun refah düzeyi düşmektedir. Bu durum "Kocakarı ile Ömer" şiirinde gözler önüne serilmektedir:

- Ne yaptı, teyze, Ömer, böyle inkisar edecek?

- Ya ben yetim avuturken, Emir uyur mu gerek?

Raiyetiz, ona biz vedia- tullâhız;

Gelip de bir aramak yok mu?

- Haklısınız, yalnız,

Zavallının işi pek çok, zaman bulup gelemmez;
Gidip de söylememişsen ne haldesin bilemez.
- Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabul?
Sonunda böyle çürük özü kim sayar makbûl?
Zavallının işi çokmuş!... Nedir, muhârebe mi?
İşitme sen de civarında inleyen elemi,
Medîne halkını üryan bırak, Mısır'da dolaş...
"Gazâ! Gazâ!" diye git soy cihânı, gel paylaş! (96)

Toplumun bir kesimin sefalet içinde yaşarken diğer bir kesiminin ceplerini doldurması da toplumsal adaletin uygulanmadığının en açık delilidir. Ne de olsa, birilerinin sefareti diğerlerinin sefaleti ile mümkün olmaktadır. "Dirvas" başlıklı şiirde de benzer durum söz konusudur:

Görmekteyiz ey Emir-i âdil,
-İnkârı bunun değil ya Kabil-
Yok sendeki ihtişâma pâyân
Bizlerse alay alay sefilân!
Bir yanda demek ki Fazla var çok;
Hayfâ ki öbür tarafta hiç yok.
Öyleyse biraz tevazün ister.
Evvel beni dinle, sonra hak ver
Nerden buldun bu ihtişâmı?
Halkın mı? Senin mi? Hâlik'in mi? (116)

Akif İslam tarihinin farklı iki döneminden seçilen bu iki hadiseyle içinde bulunduğu dönemin yönetim anlayışı arasında benzerlik kurulmuştur.

2.2. Memur- İşçi- İşsiz ve Evsizler

"Küfe"de fakirlik sanki babadan oğula geçen bir kaderdir. Şimdi sıra, babasının yıllarca hamallık yaparak geçindirdiği ailenin en büyük oğlundadır. Onun kaderi çoktan çizilmiştir. Küfeyi o sırtlayacaktır artık: "Kuzum ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak? / Ayıp: dilencilik, işlerken el, yürürken ayak." (25)

Ancak çocuk, bu kadere çaresizce direnmektedir. Onun arzusu okumaktır: "Okutma sen de hamal yap bu yaşta beni!" (25)

Arzu ne olursa olsun gerçekler değişmemektedir. Akif'in şiire son verirken yarattığı trajedi ise doruk noktayı oluşturmaktadır. Kaderinde babası gibi hamal olmak yazılı olan Hasan, özlemine çektiği mektepten yaşatlarının çıktığını görür:

O anda mekteb-i rüşdiyyeden taburla çıkan
Bir ellinden mütecâviz çocuk ki, muntazaman
Geçerken eylediler ihtiyâr-ı vakfe-güzin...
Hasan'la karşılaşırken bu sahne oldu hazin (27).

Şiirin sonunda sosyal sınıflar arası uçurum hissedilmekteyse de, Fazıl Gökçek şairin böyle bir derdi olmadığını ileri sürmektedir: "Bu noktada Mehmet Akif'in sosyal sınıflar arasındaki çatışmayı vurgulamak veya belirginleştirmekten ziyade toplum hayatındaki birlikteliği ve dayanışmayı öne çıkardığını kabul etmek daha doğru olacaktır" (Gökçek, 2014: 142). Bu şiirde "küfe", bir yükü değil, "günah nedir bilmeyen" (27) masum Hasan'ın sırtında, kaderin cezasını simgelemektedir.

Akif'in gezindiği sokaklar, genellikle düşük gelirli insanların ikamet ettikleri semtlerin sokaklarıdır. Buralarda görüp tasvir ettikleri, İstanbul'un bazı yerleşim merkezlerindeki ekonomik durumu ve bu durumun yol açtığı sıkıntıları gözler önüne sermektedir. Bunun örneğine "Seyfi baba" şiirinde rastlanmaktadır:

Vakt olur pek sapa yerlerde, bakarsın, dolaşır;
sonra en korkulu eşhasa çekinmez, sataşır;
gecenin sürte-i yeldasını çekmiş, üryan,
sokulup bir saçağın altına gûya uyuyan
Hânüman yoksulu binlerce sefilân-ı beşer;
Sesi dinmiş yuvalar, hâke serilmiş evler; (69)

Burada Akif, şehrin sokaklarında başıboş ve amaçsızca gezen, yoksul ve evsiz insanlardan "sefilân-ı beşer" diye söz etmektedir. Bu insanların durumları oldukça kötüdür. Dışarıda bir saçağın altında uyuyan, soğuk gecede üstü başı olmadığı için üşüyen bu insanlardan yola çıkarak, şair konuyu "sesi dinmiş yuvalara" ve "hâke serilmiş evlere" getirerek, betimlemesini özelden genele yani bireyden toplumun en küçük yapısı olan aileye ulaştırmakta ve asıl vurgu yapmak istediği konuyu belirtmektedir.

3. Aile Hayatı

Akif'e göre, insan önce ailede eğitilir. Bu nedenle aile kurumu, kadın ve erkeğin birlikteliği ve onların çocuk eğitimi, gelecek nesillerin sağlam fikirli insanlar olarak yetişmesinde oldukça önemli etkiye sahiptirler. Akif'in şiirlerinde değindiği bu konular: "Kadın-Erkek" ve "Evlilik ve Boşanmalar" alt başlıkları halinde incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Kadın- Erkek İlişkileri

Akif'in şiirlerinde, kadın erkek ilişkileri, daha çok evlilikler üzerinden örneklenmektedir. "Meyhane" şiirinde erkek meyhanede sarhoş olup sızınca, kadın onu eve döndürmek için sokaklara düşer. Eve para getirmekle yükümlü erkek, kazandığı üç beş kuruşu da meyhane köşelerinde harcayınca, çaresiz kadın yakınmaya başlar:

- Demek taşınmalı artık çoluk çocuk buraya!
Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
Sakın düşünme çocuklar acep ne yer evde? (41)

Evin geçiminde kocasına yardımcı olan kadın, el kapısında çalışıp kazandığının meyhane masalarında meze olduğunu görünce içlenir. Babasının evinden çeyiziyle, paralı bir şekilde gelen kadın, kocasının evinde daha düşük bir ekonomik durumla karşılaşınca, ister istemez geriye dönük pişmanlıklar beslemektedir:

Çalışmadın, beni bunca yıl çalıştırdın;
O yavrucakları çıplak, sefil alıştırdın;
Bilir mahalleli kim, aldığın zamanda beni
Çehiz çimenle donatmıştı beybabam evini.
Ne oldu şimdi o eşya? Satıp kumarda yedin! (41)

Kadının işi oldukça zordur orta halli ve düşük gelirli ailelerin mensubuysa. Önce yaşadığı sosyal ortam baskı kurar üzerinde. Her şeyden önce: kadındır. Görevleri toplumsal hukukla, daha o doğmadan düzenlenmiştir: "Sular karardı; bu saatte hiç gezer mi kadın?" (42)

Hepsinden de önemlisi, kadının kendisine biçilmiş bu rolü kabullenmiş olmasıdır. Erkek egemen toplumun, bu ekonomik düzeye sahip sınıflar için belirlediği kadın hakları, oldukça trajiktir:

- Bırak, köpoğlu kadın amma çalçeneliymiş ha!
- Benimki çok daha fazlaydı.
- Etme!
- Elbet ya!

Onun için boşadım. Sen işitmedin mi Halim?
- Kadın lakırdısı girmez kulağıma zati benim.
Senin kadın dediğin adeta pabuç gibidir;
Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir. (43)

Yukarıdakine benzer bir başka durumla ise "Mahalle Kahvesi" adlı şiirde karşılaşılır. Erkeğin kadın ile ilgili düşünceleri burada da değişmemektedir:

- Hasan, bizim yeni damad ne oldu anlamadık,
Görünmüyor?
- Karı koyvermiyor: herif, kılıbık.
- Evinde çan çan eden erkeğin de aklına şaş...
Lâf anlamaz dişi mahlûku, durma sen uğraş.
- Kim uğraşır a babam, bunca yıllık ehlim iken,
Adam yerine koymam bizim köroğlunu ben (125).

Burada kadınlar birey olarak düşünülmeyip, "mahluk, köroğlu" ³ vb. aşağılanmalara uğrarken, karısı yüzünden kahveye gelemeyen erkekler de "kılıbık" olarak adlandırılmakta, eleştirilmektedir.

Akif'in şiirlerinde, "kadına karşı tutum"daki haksızlıkların ve aşağılamaların örnekleri sadece eşler arasında yaşanmamaktadır. Herhangi bir devlet görevlisi erkeğin, sokaktaki kadın vatandaşa davranışı da aynı derecede aşağılayıcıdır. Bu durumun örneğiyle "İstibdâd" şiirinde karşılaşılır:

Yetiştirdi yaygaran artık... Çekil kadın evine!
Atın şu kaltağı gitsin, tıkn hemen içeri.
- Paşam, bayıldı kadın.

³ Safahat'ta dikkat geçen halk dili ve argo kullanımların, Akif'in realist gözlemlerini güçlendirdiği görüşü de hâkimdir. Arif Yılmaz da "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Halk Dilinin Kullanımı" başlıklı çalışmasında bu görüşü dile getirmektedir: "Safahat'ın en belirgin özelliklerinden biri de halk diline özgü sözcüklerin yoğun bir şekilde kullanıldığı bir şiir kitabı olmasıdır. Akif, bu tür kullanımlarla ifadeye samimiyet kazandırmayı amaçlamış olabileceği gibi, realist bir yaklaşımı da ortaya koymaya çalışmış olabilir" (Yılmaz, 2009: 190) .

- Anlamam o hileleri... (90)

Görüldüğü gibi, erkek egemen toplumun kadın üzerindeki baskısı, genel-geçer bir görüş doğurmuş gibidir: "kadın susmalı!" veya "kadın haddini bilmeli" gibi kalıplar, tüm bir toplumun bilinçaltına işlemiş, adeta örfi hukukun bir yasası haline gelmiştir. Akif'in tasvir ettiği sokaklardaki erkeklerin hemen hemen hepsinin kadına karşı tutumu ortaktır. Özellikle de hakkını aramaya çalışan, haksızlığı kabullenmeyen ve direnen kadın ile ilgili zihniyet hep aynıdır: "aşağılama" ve "şiddet".

Oysa Akif'in şiirlerine konu ettiği dönemlerde, kadınların erkeklerden bekledikleri sadece yardımdır. "İstibdâd" adlı şiirde, okurun karşısında: "*Demin gerekti hamiyet! Hem ağlamak ne demek? Figân ederse kadın, susturur koşup erkek*" (90) diyen bir kadın vardır.

Görüldüğü gibi, Akif'in çizdiği kadın tipi -batılı yaşam tarzının toplumsal hayata sızdığı bu dönemlerde bile- hala "doğulu" kalabilmiş kadındır. Erkeğin ağlamasını zayıflık göstergesi olarak düşünen ve bunu asla onaylamayan bu kadın tipi, zayıflığın kendisine mahsus olduğunu kabullenmiş, erkekten destek beklemektedir.

3.2. Evlilik ve Boşanmalar

Bu dönemde erkekler için boşanmak, oldukça kolaydır. Üç kez "boş ol" dediklerinde, omuzlarında - kendilerince- hayli zamandır taşıdıkları yük inmektedir: "*- Cehennem ol seni hınzır orospu, git; Boşsun!*" (43)

Erkekler düşük gelirleri ya da düpedüz işsizlikleri nedeniyle bunalıma girip kendilerini meyhane masalarında bulunca, evin geçimi kadınların üzerine kalınca, sorumluluklar adaletli bir şekilde paylaşılmayınca, boşanmaların çoğalması da kaçınılmaz olmaktadır.

Akif'in "Köse İmam" başlıklı şiiri, dönemin aile yapısına ışık tutacak niteliktedir. Kocasından dayak yiyen bir kadın imama başvurur. İmam adamı yanına çağırınca olayın aslı anlaşılır. Adam karısının üstüne evlenmek istemiş, kadın karşı çıkmıştır. Bu nedenle de dayak yemiştir:

Bakma sen onun sözüne,
Ne domuzdur onu bilsen'

- Nesi var, Hırsız mı?

Yoksa yüz­süz mü?

- Değil hiçbiri... Lakin canımı

Sıktı akşam "edemem, üstüme evlenme!" diye.

"Ne demek dörde kadar evlenir erkek" demeye

Kalmadan başladı şirretliğe... Kızmaz mı kafam? (128)

İmam meyhanelerden çıkmayan, din uğruna hiçbir amel işlemeyen bu adamın, sırf evlenme ve boşanma konusunda şeriati kaynak göstermesine sinirlerir. Cahil bir halk vardır imamın karşısında. Cehalet yüzünden aileler parçalanmakta, kadın ve çocuklar sokaklarda perişan kalmaktadır:

Nikahın sonu er geç boşamak!,

Yahut akşamki gelenler gibi hurgür yaşamak!

Düğün olsaydı ne âlâ idi tek bir perde;

Ayrılık faslı da var sonra bunun, mahkemede!

Ne kadınlar, ne sefalet doğuranlar görürüz;

İşte binlerce çocuk, hem baba sağ hem öksüz!

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!

İhtiyarlar, karılar bir de küçükler; bunlar

Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;

Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan? (130)

Yukarıdaki alıntıda, Köse İmam dönemin aile yapısını özetlemektedir. Evliliklerin sonunun hep boşanmak olduğu, bu durumda da sefalet içinde kalanların kadınlar ve çocuklar olduğu belirtilmektedir. Bu durumun neden daha önce de ifade edildiği gibi "cehalet"tir. Akif'e göre, "*Bu cehalet yürümez*"(130) çünkü asır ilimler asırır.

Buradaki eleştiri tepeden inme "hürriyet" fikrinedir aslında: "*Başlasın terbiyeniz ailelerde oğlum, sade hürriyeti ilân ile bir şey çıkmaz*" (130). Akif'e göre, yönetici sınıf hürriyeti ilan etmeye karar verse bile, bunu halka anlatmadan, bu fikrin toplum düzeyine yansımaları için gerekli kurumları kurup, düzenlemeleri yapmadan, halkı ve halkın fikrini hür kılmak mümkün değildir.

4. Alt Yapı, Aydınlatma ve İmar Sorunları

Hanife Özer, "Safahat'ta İstanbul ve Semtlerinin Tematik Tasvirleri" başlıklı çalışmasında, "*Çok geniş bir coğrafyada, duyarlı bir gözlemci olarak dolaşan Akif'in şiirlerinde İstanbul ve semtleri, estetik yönleriyle dikkatlere sunulan mekânlar değil, daha çok kendi sanat anlayışına koşut bir şekilde sosyal hadiselerin mekânları olarak yer bulmaktadır.*" (Özer, 2013: 169) demektedir. Şehir ve semt manzaralarından biraz daha özele, yani sokaklara indiğimizde, insan hayatını kısıtlayan ve yaşam koşullarını zora sokan önemli aksaklıklar göze çarpmaktadır. Akif'in şiirlerinden birçoğunda, İstanbul sokaklarının daha o dönemlerden itibaren, alt yapı

sorunlarına sahip olduğuna şahit olunur. Bu sorunların en büyüğü aydınlatma ve yol-kaldırım yapımı olsa gerek. Bu bakımsızlığın ve sefaletin en büyük sebebi elbette ki imkânsızlıklardır. Sefahat 1 kitabında yer alan şiirlerin bir kısmında, Akif evinden sokağa çıkar çıkmaz, yolların durumundan şikayet etmeye başlar. Bu şiirlerde, özellikle yağmurlu günlerde, yağmur sularının birikerek göletler oluşturması, kaldırımların düzenli olmayışı nedeniyle insanların bu göletlerden kurtulamayıp islandıklarına dair anlatımlarla karşılaşmaktadır. Yağışlı hava kadar, karanlık da İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşayanlar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. İnsanlar gece sokağa çıkmaya korkmaktadır. Çünkü aydınlatmalar sadece el fenerleriyle sağlanmaktadır. Şairin şiirlerine konu ettiği bu gibi sorunları çeşitli başlıklar halinde inceleyecek olursak, öne çıkan alt başlıklar şunlar olacaktır: *Alt Yapı Sorunları, Aydınlatma Sorunları, İmar Sorunları.*

4.1. Alt Yapı Sorunları

Alt yapı sorunlarının en sıklıkla karşılaşıldığı yerler kenar mahallelerdir. Akif de şiirlerinde en çok buralardan söz etmektedir. Akif'in bizim mahalle dediği yerlerde, kanalizasyon sorunu o denli büyüktür ki, yağmur sonrası sokaklar göletlerle dolmaktadır. "Küfe" şiirinde, bu eleştiri şu şekilde yapılır:

Bizim mahalle de İstanbul'un kenârı demek:
Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek!
Adım başında derin bir buhayre dalgaları
Sular karardı mı artık gelen gelir dayanır!
Bir elde olmalı kandil, bir elde iskandil,
Selametın yolu insan için bu, başka değil!
Elimde bir koca değnek, onunla yoklayarak,
Önüm adaysa basıp, yok, denizse atlayarak... (24)
Seyfi Baba şiirinde, de benzer eleştiri söz konusudur:
Sopa sağ elde, kırık camlı fener sol elde;
boşanan yağmur iliklerde, çamur tâ belde.
Hani çoktan gömülen kaldırımın, hortlayarak,
"Gel!" diyen taşları kurtarmasa, insan batacak.
Saksağanlar gibi sektikçe birinden birine.
Boğuyordum müteveffayı bütün âferine.
Sormayın derdimi, bitmez mi o taşlar, giderek,
Düştü artık bize göllerde pekâlâ yüzmek!
Yakamozlar saçarak her tarafından fenerim,
Çifte sandal, yüzüyorduk; o yüzer, ben yüzerim." (68)

Akif oturduğu çevreyi tarif ederken özellikle sokakların tümsekler ve çukurlarla dolu olmasına dikkat çekmektedir: "*Bizim sokakları tahmin için deyin ki: kuyu!*" (87) Şair, kaldırımların olmadığı, yağmur yağdığına küçük göletlerin oluştuğu bu sokaklara, "*mutemedim*" (87) dediği sopası olmadan çıkmayı göze alamamaktadır.

4.2. Aydınlatma Sorunları

Akif evde sıklıkla sokağa çıktığında, eğer akşam saatleri veya gece ise, elinde feneri vardır mutlaka. Sokaklarda aydınlatma olmadığı için, düzensiz kaldırımlarda düşme kalka yürümektedir çoğu kez. Elindeki fenerin cılız ışığı, kenar mahallerin viranelerini gezmektedir. Şiirlerin bu bölümlerinde, Akif'in elinde tuttuğu fenerin zayıf ışığından okura yansıyanlar, çoğu zaman İstanbul'un arka sokaklarındaki yıkık dökük evleridir. Bu durumun örneğine "Seyfi Baba" adlı şiirde rastlanmaktadır:

Fenerim başladı etrafı tek tük hisse.
Vakiâ ben de yoruldu, o fakat pek yorgun...
Bakıyordum daha mahmurluğu üstünde onun:
Kâh olur, kör gibi çarpar sıvasız bir duvara;
Kâh olur, mürde şuaâtı düşer bir mezara;
Kâh bir sakfı çökük hanenin altında koşar;
Kâh bir ma'bed-i fersûdenin üstünden aşar (68).

Gece sokaklarda gezenlerin çoğu evsiz ailelerdir. Ancak bunların yanı sıra, Akif'i asıl tedirgin eden ve aynı derece de üzen, sokakta gözlemediği "*serseri, derbeder, avare, harami, katil*" (69) lerdir.

Ya o biçâre de rahmet suyu nûş eyleyerek
Hatm-ı enfâs edivermez mi heman "cız!" diyerek?
O zaman sâmiânın, lâmisenin sevkıyla,
Yürüyen körlere döndüm, o ne dehşetti hele!
Sopam artık bana hem göz, hem ayak, hem eldi...
Ne yalan söyleyeyim kalbime haşyet geldi (69).

Ancak sokakları gezmeye eski fenerin ömrü de yetmez. Üstelik yağmurlu bir geceyse, sokaklar fenerin o cılız ışığından da mahrum kalır ve Akif'in kalbine ürperti salar.

4.3. İmar Sorunları

Akif mahalle kahvelerini anlattığı bir şiirinde, Şark'ın özellikle imar alanında, eski güzelliğinden ve gücünden eser kalmadığına vurgu yapmaktadır. Eskinin sanat eserleri ve abideleri artık yoktur: "*Bütün heyâkil-i san'at yetiştiren Şark'ın, Zemin-i feyzi nasıl şûre-i zâra döndü bakın!*" (119) Bunun yanı sıra, imara da önem verilmemekte, neredeyse mahalle kahvelerinden başka yapı görülememektedir. Bu durum "Mahalle kahvesi" başlıklı şiirde şöyle anlatılır:

Ne hastanesi kalmış zavallı eslâfın,
Ne bir imâreti, nitmiş elinde ahlâfın.
Kanalların izi yok, köprüler harâb olmuş;
Sebiller başı boş, çeşmeler serâb olmuş! (119)

Şair şiirin bu bölümünde memleketin içinde bulunduğu vahim durumu, fiziksel yapıyı betimleme yoluyla özetlemektedir. Hanife Özer'in de belirttiği gibi: "*Fakirliğin, kimsesizliğin, sefaletin, bakımsızlığın, duyarsızlığın dikkatlere sunulduğu mısralarla karşılaşırız Safahat'ta*" (Özer, 2013: 280).

Verilen örneklerde de açıkça görüldüğü gibi, Mehmet Akif Ersoy, yaşadığı dönemi ve çevreyi her yönüyle gözlemlemiş ve her yönünden de etkilenmiştir. Şairin bu izlenimleri şiirlerine de yansımış ve Safahat I kitabında Akif, elinde fırça okurlara adeta o sokakların ve o insanların resmini yapan bir ressam niteliği kazanmıştır.

Sonuç:

Akif'in şiirlerinde de halk sınıflarından, sosyal yapıdan, ekonomik koşullardan bahsedilmektedir. Ancak Akif bunları gerçekçi birer gözlem olarak vermekte ve büyük ölçüde, asıl amacı olan lirizmden ödün vermemektedir. Akif'in bu meziyeti ile ilgili Orhan Okay şöyle der:

Şiirin bir mesaj olduğunu kabul edenler için Akif, Türk şiirinden güçlü mesajlardan birinin sahibidir. Şiirle mesajı birbirinden çok uzak iki kutup gibi görenler için söyleyeceğimiz şey, Akif'in bu çok farklı iki unsuru sanatında birleştiren nadir örneklerin başında geldiğidir.

Mehmet Akif gibi, bilhassa yaşadığı devirde herhangi bir fikri bir ideali terennüm eden pek çok şair vardır. Ancak bunların şiirlerinin çoğunda mesaj ön plandadır, şiir güzelliği, estetik endişeler veya lirizm dediğimiz şey kaybolmuştur. Hâlbuki Akif'in şiirlerinde, tıpkı realizmle idealizmin yaklaşması gibi, mesajla lirizmin birleşmesine şahit oluruz. Hiç şüphesiz her zaman için değil. Onda da yer yer manzum hikaye ve didaktik seviyeyi aşmayan şiirler çoktur. Fakat bunların arasında bile kolayca söylenivermiş zannedilecek, eskilerin sehl-i mümteni dedikleri, belki hâlis şiir tarzının değil, fakat bir sanatkâr icâzını gösteren mısralar Safahat'ın sayfalarını arasından adeta fıskırır. (Okay, 2015: 36)

Mehmet Akif'in şiirlerini eleştirel gerçeklik bağlamında değerlendirdiği çalışmasında, Secaatin Tural da şu örneği verir: "*Lukacs'ın Tolstoy, Balzac gibi sosyalist dünya görüşüne sahip olmayan gerçekçi yazarların çevrelerinde ve toplumda gördükleri eşitsizlikleri, haksızlıkları, adaletsizlikleri, sınıf çatışmalarını hiç taraf gözetmeksizin, içten ve dürüst bir dille ve gerçekçi bir bakış açısıyla eserlerine yansıttığını söylemesi, Türk edebiyatı söz konusu olduğunda Mehmet Akif'i hatırlamamıza yol açmıştır*" (Tural, 2014: 20).⁴ Dolayısıyla Akif'in şiirindeki toplumsal gerçekliği ararken, "işçi-patron, ezen-ezilen, köylü-ağa" gibi kurumsal ve sınıfsal farklılıkları aramak boşunadır. O daha çok kentin ve kentlinin durumunu, dönemin toplumsal yapısında kadına bakış açısını, kenar mahalle sokaklarındaki sefaleti, ikili kültürü (doğu-batı), aile yapısını ve siyasi eleştiri olarak da devlet-halk ilişkisini irdelemektedir.

Şairin ele aldığı tüm bu toplumsal gerçeklikleri kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir:

Ekonomik düzeyin düşük olduğu yerlerde, eğitim seviyesi de doğru orantılı olarak düşmektedir. Akif'in şiirlerine konu ettiği mekanlar da bu duruma örnek teşkil edebilecek yerlerdir. Eğitim düzeyinin düşük olması cehaleti de beraberinde getirdiğinden, dedikoduların, hurafe ve batıl inançların da bu yerlerde yaşayan insanlar arasında daha yaygın olduğu, sosyal hayatlarının da dar bir çevreye sıkışıp kaldığı söylenebilir. Kısacası şair bu insanların hayatlarını yaşadıkları kenar mahallelerin dar ve karanlık sokaklarına benzetmektedir.

Akif'in bu şiirlerinde kültürel değişimin hızına da şahit olunmaktadır. Bir tarafta doğuya ait gelenek görenek, dünya görüşü devam ederken, öte yandan da batılı -alafranga- yaşam tarzı yavaş yavaş toplumsal hayata aksetmeye başlamışken, arka sokakların sakinlerinin arasındaki bu ikili kültür, onların zihniyetleriyle olduğu kadar, davranışlarıyla da gözler önüne serilmektedir.

⁴ Akif'in gerçekçi gözlem ve tespitlerinden yola çıkarak, Orhan Okay da benzer bir yorum yapmış ve onun eserlerini Dostoyevski ve Balzac'ın eserleriyle karşılaştırılabilecek nitelikte bulunduğunu ifade etmiştir (Okay, 2015: 37).

Akif, bazı şiirlerde ise baskı rejiminin toplum hafızasında bıraktığı yaraları değinmektedir. Şairin zaman zaman oldukça ayrıntılı tasvir ettiği mahalle ve sokakların sakinleri, her ne kadar dışa dönük bir izlenim uyandırsalar da, aslında içe kapanık bir hayat sürmektedirler. Üstelik bu halk siyasi otoriteden çekinen, davranışlarını kısıtlayan bir halktır. Korku ve çaresizlik halkı sindirmiştir. İnsanlar her an, herhangi bir nedenden dolayı alikoyulma korkusuyla içine kapanmış, haksızlıklara ses çıkaramaz olmuştur. Üstelik devlet sefalet içindeki halkından bi-haberdir. Yönetimi üstlenenler, başa geldikten sonra dönüp halkın ne durumda olduklarına bakmamaktadırlar. Dolayısıyla şair, yönetici sınıf ile halk arasında meydana gelen kopukluğu ve bu durumun sebep olduğu refah düzeyindeki düşüşü de gözler önüne sermiştir.

Akif daha çok düşük gelirli insanların ikamet ettikleri semtlerin sokaklarını ve buralarda gördüğü ekonomik durumu ve bu durumun yol açtığı sıkıntıları anlatmıştır. Bu sıkıntılar arasında en çok da aile hayatı ve kadın-erkek ilişkisi üzerindeki gözlemleri dikkat çekmektedir. Akif'e göre, insan önce ailede eğitilir. Bu nedenle aile kurumu, kadın ve erkeğin birlikteliği ve onların çocuk eğitimi, gelecek nesillerin sağlam fikirli insanlar olarak yetişmesinde oldukça önemli etkiye sahiptirler. Ancak görünen odur ki kadın toplum tarafından kendisine biçilmiş olan rolü kabullenmiştir. Erkek egemen toplumun, özellikle düşük ekonomik düzeye sahip sınıflar için belirlediği kadın hakları, oldukça trajiktir. Erkek egemen toplumun kadın üzerindeki baskısı, genel-geçer bir görüş doğurmuş gibidir: "kadın susmalı!" veya "kadın haddini bilmeli" gibi kalıplar, tüm bir toplumun bilinçaltına işlemiş, adeta örfi hukukun bir yasası haline gelmiştir. Akif'in tasvir ettiği sokaklardaki erkeklerin hemen hemen hepsinin kadına karşı tutumu ortaktır. Özellikle de hakkını aramaya çalışan, haksızlığı kabullenmeyen ve direnen kadın ile ilgili zihniyet hep aynıdır: "aşağılama" ve "şiddet". Hatta, "Köse İmam" şiirinde bu durum şöyle özetlenir: Evliliklerin sonunun hep boşanma ile bitmekte ve sefalet içinde kalanlar her daim kadınlar ve çocuklar olmaktadır.

Son olarak Akif, şiirlerin bir kısmında, yolların durumundan şikayet eder. Özellikle yağmurlu günlerde, yağmur sularının birikerek göletler oluşturması, kaldırımların düzenli olmayışı nedeniyle insanların bu göletlerden kurtulamayıp ıslandıklarından bahseder. Yağışlı hava kadar, karanlık da İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşayanlar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. İnsanlar gece sokağa çıkmaya korkmaktadır. Çünkü aydınlatmalar sadece el fenerleriyle sağlanmaktadır. Şair bunun gibi alt yapı-aydınlatma ve imar sorunlarını da şiirlerinde işlemiştir.

Yukarıda özetlenen tespitler, Mehmet Akif Ersoy'un özellikle Safahat I kitabında yer alan şiirlerinde adeta bir sosyolog gibi gözlemlediği toplumsal gerçeklikleri, olabildiğince ayrıntılı bir şekilde dile getirmeye çalıştığını göstermektedir.

Şair, içinde bulunduğu toplumsal yapının aksayan yanlarını, gerek yarattığı karakterler gerekse betimlediği olaylar çerçevesinde okurların gözleri önüne sererken, bir tablo resmeder gibidir. Bu şiirler ile okur, İstanbul'un kenar mahallelerini, arka sokaklarını geziyor ve sanki her an burada yaşayan düşük gelirli insanlarla karşılaşma ihtimalini yaşıyor gibidir. Bu duruma elbette ki şairin gerçekçi ve ayrıntılı betimleri olanak vermektedir.

Tüm bu tespitler ışığında, şairin eserlerinin, edebiyat sosyolojisinin inceleme alanına dahil edilebilecek nitelikte veriler barındırdığı açıktır. Bu çalışmada, bu verilerin derinlemesine incelenebilmesi ve yorumlanabilmesi için, şiirlerin temaları göz önüne alınarak başlık ve alt başlıklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan başlık ve alt başlıklar, Mehmet Akif Ersoy'un daha çok devlet otoritesi ve halk arasındaki ilişkileri ve toplumsal aksaklık ve kabullerin aile hayatındaki yansımalarını gözlemlediğini ve şiirlerinde de bu konuların öne çıktığını ortaya koymaktadır.

Yani Kurtuluş Savaşı sırasında, toplumu "etkileyen" konumundaki şair, Safahat I 'de yer alan şiirlerinde toplumdan "etkilenen" rolünde karşımıza çıkmaktadır. Bu tespit ise, edebiyat sosyolojisinin edebiyat-toplum arasındaki "karşılıklı ilişki" tezini doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALVER, Köksal, (2004) *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları.
-----, (2012-a) *Edebiyat Sosyolojisi*, (1. baskı), Ankara: Hece Yayınları.
-----, (2012-b) *Sosyoloji Okumaları Kılavuzu*, Ankara: Hece Yayınları.
ANAR, Turgay, (2013), "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ta Medeniyet Kavramına Bakışı ve Batı Medeniyetlerine Yöneltilmiş Eleştiriler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI, 2: 47-61.
AYDIN, Ertuğrul, (2009), "Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler", *Turkish Studies*, IV, 1 (Winter): 357-370.
AYDOĞAN, Bedri, (1997), "Mehmet Akif Ersoy'un Meyhane ve Mahalle Kahvesi Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkoloji Araştırmaları*, 7: 85-106.
BODUR, Hüsnü Ezber (1997), "Akif'e Dini Sosyolojik Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 13: 21-29.
COŞGUN, Melek, (2013), "Safahat'ın 'Asım' Bölümünde Sosyal Değişme", *Akademik Bakış Dergisi*, Ocak-Şubat 34: 1-13.
DURKHEİM, Emil, (2010), *Sosyoloji Dersleri*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
EROL, Ertan, (2012), "Safahat'ta Emek ve Gayret Kavramları Üzerine", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, 21: 106-116.
ERSOY, Mehmet Akif, (1986), *Safahat: Birinci Kitap*, Haz. Ömer Rıza Doğrul, (20. baskı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi
ESCARPİT, Robert, (1968), *Edebiyat Sosyolojisi*, Çev. Ali Türkay Yazıcı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- GÖKÇEK; Fazıl, (2014), *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası*, (2.baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin, (1986), *Sanat ve Edebiyat Sosyolojisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- GÜNEŞ, Mehmet, (2012), *Servet-i Fünun'dan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatında Manzum Hikaye*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KARAKOÇ, Sezai, (2015), *Mehmet Akif*, Diriliş Yayınları (17.baskı), İstanbul
- KAVAS, Ebru, (2008), "Mehmet Akif Ersoy Şiirinde II. Meşrutiyet İstanbul'unun Sosyal Tipleri", *1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu (19-21 Kasım 2008)*, 179-182.
- KÖSE, Ali- Ali Ayten, (2009), "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, 3: 45-70.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, (1967), "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", *Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, S. 19-20.
- KUNTAY, Mithat Cemal, (2014), *Mehmet Akif: Hayatı- Seçiyesi- Sanatı*, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- MOR, Gökmen- Hacı veli Bişkin, (2013), "İstiklâl Marşı Şairi Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadeledeki Üstlendiği Rol Üzerine Bir Araştırma", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, 1, 13: 1-15
- MORAN, Berna, (2004), *Edebiyat Kuramları Ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, Orhan, (2015), *Mehmet Akif: Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖZER, Hanife, (2013), "Safahat'ta İstanbul ve Semtlerinin Tematik Tasviri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, 24: 268-281.
- TURAL, Secaattin, (2014), "Eleştirel Gerçeklik Bağlamında Mehmet Akif Şiriine Bir Bakış", *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (Ekim): 20-25.
- WELLEK Réne -Austin Warren, (1993) "Edebiyat ve Toplum", *Edebiyat Teorisi*, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Dergah Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, Arif, (2009), "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Halk Dili'nin Kullanımı", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, 11: 189-210.